

Dr Milan LAZIĆ

UDC 323.1(497.1) "1943/1944"

NACIONALNO PITANJE ILI NACIONALIZAM RAVNOGORSKOG POKRETA I KOMUNISTI

Da bismo bolje razumeli odnose četničkog i partizanskog pokreta otpora i njihove složene nesuglasice ubuduće se moramo navikavati na prihvatanje i drugačijih stavova i mišljenja od onih, do sada kliširanih i uobičajenih. Vreme je da se posle toliko godina političke netrpeljivosti, neslaganja i trvenja, hladnije glave i sa više političke tolerancije i poštovanja tuđeg mišljenja, gleda na mesto i istorijsku ulogu četničkog i partizanskog pokreta. Dakle, moramo pokazati više smisla za nijansiranje stavova a time i više objektivnosti i realnije ljudske mudrosti.

Dug period demonizacije Ravnogorskog pokreta imao je negativan učinak, tako da su predstave o njemu bile dosta neobjektivne. S druge strane glorifikacijom partizanskog ili komunističkog pokreta otpora stvarane su subjektivne predstave u našoj historiografiji, pa će trebati još dosta vremena i napora, da se isprave neke nepravde i taj odnos, i na jednoj i na drugoj strani, uravnoteži. Oba ova pokreta imala su svoje vreme. Koliko je koji od njih iskoristio to vreme, stvar je političke mudrosti, vojničkog umeća i programske jasnosti ciljeva za koje su se borili. Pokret Draže Mihailovića u početku stiče ogromnu naklonost i simpatije svih saveznika antihitlerovske koalicije, svih protivnika fašizma i izbegličke vlade u Londonu. Ovaj pokret je predstavljao jedinog legitimnog i pravnog naslednika prethodne države i vlade. Pored tradicije i moralnog ugleda koga je imao četnički pokret pre rata, zbog svojih patriotskih i slobodarskih aktivnosti pre i posle stvaranja države Srba, Hrvata i Slovenaca za razliku od komunističkog, koga je predratna propaganda učinila baukom i čiji je ugled i simpatije kod srpskog naroda bio slab, davali su u borbi za vlast veću prednost četnicima. Dakle, četnički pokret otpora je bio u povoljnijoj poziciji i imao je u početku veću podršku naroda u borbi protiv okupatora. Za razliku od partizanskog pokreta koji je bio i vojnički i politički organizovan, od samog početka, jer je njegova vojska bila, uglavnom, partijska, četnički pokret je bio težišno vojnička organizacija, bez stalnog propagandnog i malog političkog uticaja, bez jasnih programskih i političkih

ciljeva. Strogo se zabranjivalo pripadnicima Jugoslovenske vojske u otadžbini da se na bilo koji način bave politikom ili političkom propagandom i uticajem, u čemu delimično treba tražiti uzroke neuspeha i poraza Ravnogorskog pokreta.

Činjenica je da se Ravnogorski pokret deklarirao kao jugoslovenski (JVUO), kod saveznika. Ravnogorski pokret stvarno je bio srpski, jer je vojnički i komandni sastav bio u ogromnoj većini srpski, izuzimajući nekoliko komandanata nesrpske nacionalnosti. Ovaj pokret nije organizovao niti razvijao neku jugoslovensku političku organizaciju. Pokušaj stvaranja omladinske organizacije, kao jugoslovenske, tzv. ravnogorske omladine (JURAO), bio je pod strogom kontrolom oficira u funkciji vojne organizacije ograničene isključivo na neke krajeve Srbije i Crne Gore. Zašto? Zato što četnici i nisu imali svoje slobodne teritorije na kojima bi razvijali masovnije političke organizacije, za razliku od komunista, koji su na ruševinama stare vlasti formirali novu. Čitava vojna organizacija četnika, tzv. operativna i teritorijalna vojska, nije stvarana da bi se odmah borila protiv okupacionih snaga i njihovih saradnika, da bi stvarala slobodnu teritoriju, da bi formirala neku svoju civilnu ili drugu političku vlast, već da bi uglavnom sačuvala staru administrativnu podelu i odbranila stare pozicije vlasti boreći se protiv svih promena, pri čemu su im komunisti bili najveći politički i ideološki protivnici. Prema okupatoru su se nalazili u stanju mirovanja čekajući pogodan moment i pomoć velikih saveznika, kada se očekivao masovni ustanak i pobjeda nad okupatorom i preuzimanje vlasti. Za razliku od četnika partizani su se odricali svake nacionalne pripadnosti i deklarirali se kao jugoslovenski pokret otpora. Komandni i vojnički sastav bio je jugoslovenski orijentisan i to je naročito došlo do izražaja posle 1943. godine sa jačim prilivom u redove narodnooslobodilačke vojske Hrvata i muslimana. Ipak se mora priznati da su, na početku i kasnije, najbrojniju etničku masu u jedinicama NOV-a činili Srbi i Crnogorci. Partizanske jedinice su stvarale slobodnu teritoriju i nove organe vlasti i političke organizacije. Ovakve razlike su takodje doprinosile većem uspehu u borbi protiv okupatora jednih, odnosno neuspehu drugih.

Činjenica da je Ravnogorski pokret bio antikomunistički koliko i antiokupatorski, u kasnijoj fazi međusobnih borbi čak je bila prioritetnija borba protiv NOV-a nego borba protiv okupatora, jer je bio smetnja ostvarenju njihovih političkih ciljeva. Njihova međusobna borba bila je u suštini borba za vlast i imala je sva obeležja građanskog rata. Nemci su kasnije preko te teze pokušali da skinu odgovornost za ogromne žrtve i materijalnu štetu, koju su nam naneli. Da je bila prioritetnija borba protiv političkog protivnika, jasno pokazuju i pregovori vodjeni sa Nemcima i Italijanima. Ovi su bili češći i izraženiji kod četnika, ali ni partizani nisu bili imuni od toga. Četnici su svoje ciljeve uništenja političkih protivnika – komunista, mogli ostvariti osloncem na okupatora, dobijanjem naoružanja ili tzv. "iskorišćavanjem neprijatelja" što ih je neminovno i protiv njihove volje vodilo u kolaboraciju, ali je Draža

Mihailović bio ubedjen da tukući se sa komunistima vodi borbu koja ide u prilog zapadnim saveznicima, naročito Englezima, i da se na taj način suzbijaju ruske težnje i uticaj u Jugoslaviji i prema Zapadu. Draža Mihailović je bio ubedjen da će, kad-tad, doći do sukoba između Rusa i Angloamerikana, kao sukoba dva različita ideološki i politički suprotstavljena bloka i da će u tom sukobu njegove pristalice imati većeg uspeha od komunista.

Dok su komunisti vodili beskompromisnu borbu protiv okupatora nanoseći mu udarce i štetu u svakoj prilici, dotle su četnici oklevali ili nisu želeli da izazivaju okupatora i njegovu osvetu nad nevinim stanovništvom koga je trebalo sačuvati od genocida i terora, optužujući komuniste za masovna streljanja koja je okupator izvodio po srpskim gradovima i selima. S druge strane komunisti su optuživali četnike zbog pasivnosti koju su četnici pravdali nevremenom za akciju koju treba sačekati kao i savezničku pomoć. Četnici kao naslednici prethodne vlasti, države i vojske želeli su da stave pod svoju vojničku kontrolu partizane, što je za ove to bilo neprihvatljivo. Ovakve namere četnika podržavali su zapadni saveznici, u prvom redu Englezi, a pod njihovim uticajem i pritiskom to su činili u početku i Rusi. Za razliku od četnika, čiji je cilj bio da se sačuva monarhija i prethodni državni poredak, komunisti su želeli rušenje monarhije i promenu političkog sistema u zemlji i promenu vlasti. I jedni i drugi su želeli vlast za sebe, dok je interes naroda bio paravan iza koga su svoje stvarne namere krili i jedni i drugi. Vojnički i politički ciljevi kao i programi uredjenja buduće državne tvorevine bili su toliko različiti i suprotstavljeni jedni drugom da je njihov sukob bio neminovan, jer su im ciljevi borbe za vlast bili iznad opštih ciljeva. Uništiti četnike, odnosno komuniste, značilo je rešiti osnovni problem i učiniti prvi korak ka osvajanju vlasti. Namere komunista da to čine otimanjem oružja od okupatora i istovremeno da ga njim uništavaju bile su poštenije i ispravnije od ideje D. Mihailovića o tzv. "iskorišćavanju neprijatelja kao privremene mere," čime je ovaj pokret išao ne samo u kolaboraciju nego i u otvorenu izdaju nacionalnih interesa. Saradnja njegovih nižih saradnika – oficira – sa okupatorom, sa njegovim znanjem ili bez njega, kako bi dobio ratnu tehniku i opremu, nije praćena adekvatnim pisanim ugovorima i dokumentacijom, na taj način D. Mihailović je nastojao da sačuva sopstveni "ugled" u zemlji i u svetu. Dakle, u svim takvim tajnim radnjama D. Mihailović nije rizikovao da stavi svoj potpis na bilo kakav ugovor koji bi ga kompromitovao, nastojeći čak i usmena pregovaranja i sastanke da sačuva u tajnosti, što mu je donekle i uspevalo. Možda je i bio dobar vojnik pa i patriota, ali loš političar i politički strateg zaslepljen antikomunizmom koliko i antifašizmom. Ako se nešto i saznalo o aktivnostima i saradnji njegovih komandanata sa Nemcima, D. Mihailović je to prebacivao na svoje potčinjene, proglašavajući ih neposlušnim i nedisciplinovanim. Ali, bez obzira na strogo čuvanu tajnu, Britanci i njihovi saveznici su, koristeći više kanala, došli do niza podataka, koji nisu išli u prilog četnicima. Ponašanje bliskih saradnika D. Mihailovića dovelo ih je u punu

zavisnost prema okupatoru, naročito prema Italijanima, a to je imalo ozbiljne posledice na britansko-četničke odnose, zbog čega su Britanci bili prisiljeni da umanjuju pomoć četničkom pokretu, već krajem 1943. godine diskreditujući ga pred svetskom javnošću. Tako je D. Mihailović sledio tok događaja koji su bili negacija njegove proklamovane antiokupatorske politike. Ovakvim postupkom D. Mihailović je sve više gubio ugled i simpatije srpskog naroda i prijatelje među zapadnim saveznicima. Englezi, realistični i pragmatični, izabrali su jaču i sigurniju stranu od koje su imali veće koristi, a odbacili neodlučnog, kolebljivog, kako su ga zvali, nacionalistu, i nadasve antikomunizmom zaslepljenog Dražu Mihailovića.

Medjutim, razlike izmedju Ravnogorskog pokreta i partizanskog pokreta otpora nisu ovim iscrpljene. Stav prema tzv. nacionalnom pitanju bio je ključ u njihovim neslaganjima i potpuno dijametralan. Dok je Ravnogorski pokret imao za cilj homogenizaciju srpske nacije i njeno konačno ujedinjenje u jednoj državi, tzv. "Velikoj Srbiji", koja bi bila glavni faktor u "Velikoj Jugoslaviji" i čime bi se i ostvario glavni cilj koji je Srbija propustila da realizuje po završetku Prvog svetskog rata 1918. godine, a koga su mnoge evropske buržoazije ostvarile još u prošlom veku (Nemačka, Italija), dotle su komunisti rešenje nacionalnog pitanja videli u tzv. marksističko-lenjinističkoj teoriji o ravnopravnosti nacija, njihovoj potpunoj jednakosti bez obzira na brojnost i veličinu pojedinih nacija. Pored dobrovoljnosti ujedinjenja u zajedničku državu ravnopravnih naroda dato je pravo svakoj od njih i na otcepljenje od zajedničke države, što se kasnije pokazalo ne samo fatalnim nego i tragičnim po srpski narod. Pored tri naroda koja su postojala u Kraljevini Jugoslaviji (Srbi, Hrvati i Slovenci), avnojevskim odlukama se ustanovljava pet nacija, a nešto kasnije i šest, koliko je i formirano republika tzv. šest nacionalnih država, s tim što je kasnije Srbija deljena na dve autonomije. Mora se priznati da je ovakav predlog komunista na zasedanju u Jajcu 1943. godine naišao na žestoku kritiku Ravnogorskog pokreta u njihovoj štampi i Rezoluciji kongresa održanog u selu Ba – januara 1944. godine. Koliko su bili u pravu, nažalost, pokazalo je vreme. Na meti kritike komunista bila je tzv. nacionalna ili nacionalistička politika četnika, njihov predlog o potrebi ili nužnosti velikih etničkih pomeranja ili preseljenja, naročito Srba i Hrvata. S druge strane i četnička kritika komunističkog koncepta o razbijanju srpskog etnosa, stvaranjem posebnih država i veštačkih nacija (Crnogorci, Makedonci, kasnije i muslimani), imala je nesagledive posledice. Svaki pokušaj ostvarenja nacionalnog cilja i ujedinjenja srpskih zemalja i naroda nailazio je na žestok otpor i susednih država, naročito austrogermanog i klerokatoličkog državnog nacionalnog i verskog elementa.

Istina je da se srpski etnički prostori nalaze na putevima ekspanzionista, kako onih, (na početku) sa istoka, tako i onih kasnije sa zapada. Srbi su bili brana širenju islama i Turaka prema zapadu, ali kasnije smetnja širenju i prodoru Germana i katoličanstva prema istoku. Zato su mnogi bili

protiv ujedinjenja srpskog etničkog prostora i stvaranja jake srpske države na Balkanu.

U stvaranje države SHS, kasnije Kraljevine Jugoslavije, Srbi su utopili državnost dve svoje države, Srbije i Crne Gore. Nova država bila je trn u oku mnogim narodima, naročito Nemcima i Italijanima. Ipak, smatralo se da je time konačno rešen srpski nacionalni program. Međutim, ni Srbi, ni ostala dva naroda, naročito Hrvati nisu bili zadovoljni stvaranjem nove države zbog niza različitosti i sukoba interesa izazivajući česte krize i nesporazume u novostvorenoj državi. Drugi svetski rat Hrvatima je dobrodošao, da bi ostvarili svoj san "tisućljetne državosti". Srpska politička elita i četnici, s druge strane, da ostvare ono što je propustio kralj Aleksandar Karadjordjević i Nikola Pašić 1918. godine, da stvore jedinstvenu srpsku državu sa svim etničkim prostorima u kojima žive Srbi. Četnici su imali teško ostvarljiv zadatak, boriti se protiv okupatora, bez oružja i bez brojnije regularne vojske, bez političke organizovanosti i bez jasnog političkog programa, uz to sačuvati srpski narod od biološkog uništavanja, pozivati na čekanje, dok ne dodje vreme i saveznici, i živeti u zabludi da se sa okupatorom može živeti, a ne trpeti posledice ponižavanja i opasnosti od genocida ili uništavanja. Austro-Nemci nisu nikada zaboravili ubistvo Franca Ferdinanda, poniženja i poraze koje su doživeli u Prvom i Drugom svetskom ratu pa su 50 godina čekanja posle Drugog svetskog rata uspešno dovršili svoje ujedinjenje 1989. godine i pomogli gradjanski rat na našim prostorima 1991. godine koji je završen 1995. godine, sa najtežim porazom u istoriji srpske nacije.

Stvaranjem zajedničke države SHS smatrano je da je srpsko nacionalno pitanje rešeno, ali posle sporazuma Cvetković-Maček 1939. godine srpska politička elita nije više tako mislila. Hrvati rešavaju nacionalno pitanje stvaranjem Banovine Hrvatske u Kraljevini Jugoslaviji i teritorijalno i etnički oni zaokružuju svoju državnu teritoriju, koja nije bila priznata od spoljnog sveta, ali je bila priznata od kneza namesnika Pavla Karadjordjevića i jugoslovenske vlade. Uporna borba Hrvata svih političkih boja, od levih komunisti koji su u okviru KPJ još od 1936. godine zajedno sa Slovencima formirali svoju KP Hrvatske, odnosno KP Slovenije, pa do desnih nacionalističkih snaga – ustaša, čija saradnja na nacionalnom hrvatskom planu nije bila nepoznata zvaničnim jugoslovenskim vlastima, koje se i nisu trudile da plimu hrvatskog nacionalizma i pohode za stvaranje samostalne Hrvatske u Kraljevini Jugoslaviji bilo čime spreče, na protiv neenergična i mlitava vladavina kneza Pavla im je išla na ruku, kao i razjedinjena srpska politička elita. Istina, srpska opozicija je posle sporazuma Cvetković-Maček i stvaranja Banovine Hrvatske postavila pitanje rešenja srpskog etničkog problema i polazila je od jedinstva srpskog etničkog prostora "izraženog u kritici Dunav-Morava-Vardar, pa do rasprostanjenog srpskog shvatanja, da u budućoj jedinici srpskih zemalja, imaju da se nadju, pored Srbije i Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Vojvodina i južna Srbija, odnosno Makedonija".¹ Hrvatska politička elita je

neiskreno ušla u savez sa srpskom u stvaranju zajedničke države 1918. godine, a oficirsko-činovnička i tzv. frankovačka struja od prvog dana stvaranja države SHS pokazala svoje neprijateljstvo, prezir i mržnju prema toj državi, često nazivanoj prva Jugoslavija ili država SHS, kao što će katolički kler, najveći deo hrvatske inteligencije i razvlašćene hrvatske buržoazije učiniti na isti način stvaranjem druge Jugoslavije nazvane DFJ kasnije FNRJ i na kraju SFR Jugoslavija. U glavama velikog dela hrvatskog stanovništva, kako pred Drugi svetski rat, tako i za vreme postojanja nove SFR Jugoslavije, stvarana je kolektivna psihološko-politička klima o tzv. srpskoj tvorevini u kojoj su Hrvati podređeni i eksploatisani i da je i jedna i druga zajednička država bila velika nesreća za Hrvate. Na krilima takvog shvatanja stvarana je i pothranjivana ustaška mržnja, dozirana neprekidno franko-starčevićevačkom i klero-katoličkom ideologijom uticala na kolektivnu svest Hrvata, sada najkatoličkije i etnički najčistije države u ovom delu sveta. Nažalost, pod ovim uticajem su bili i hrvatski komunisti koji su još od 1925-1936. godine kao internacionalisti saradjivali sa hrvatskim nacionalistima na odbacivanju i razbijanju Jugoslavije, govoreći o njoj kao veštačkoj tvorevini kojom vlada srpski hegemon, imali su nažalost podršku Kominterne kao i naslednika nekada moćne crno-žute monarhije, Austriju, u kojoj je i rodjena floskula "velika Srbija" u kritici Garašaninovog nacionalnog programa "Narčetanija". Ni hrvatski nacionalisti, ni hrvatski komunisti nisu se oslobodili kompleksa "srpskog hegemonizma", Srba kao asimilatora, osvajača i agresivnog naroda. Da su i komunisti Jugoslavije bili za "čerečenje" i dezintegraciju Jugoslavije pokazuje i Rezolucija IV kongresa KPJ 1928. godine, doneta u Drezdenu, o privremenom političkom položaju Jugoslavije i zadacima KPJ... isticano je da je oko trećine albanskog naroda ostalo "pod vladavinom velikosrpske buržoazije". Komunisti su se izjašnjavali za pomoć svim narodima, sem srpskom, za izdvajanje iz Kraljevine i obrazovanja nezavisnih država, pa i za nezavisnu i ujedinjenu Albaniju. Madjarskoj nacionalnoj manjini u severnoj Vojvodini priznavalo se pravo na otepljenje. Rukovodstvo KPJ podržavalo je ustašku akciju u Lici 1932. godine, iza koje je stajala Italija, tzv. velebitski ustanak, smatrajući da je on izraz "revolucionarnih težni hrvatskih narodnih masa".² Odnos KPJ prema Kraljevini Jugoslaviji ni pred Drugi svetski rat, ni za vreme Drugog svetskog rata se nije menjao kada je u pitanju nacionalni odnos naroda i nacionalnih manjina u kojoj je srpska nacija bila uvek na meti kritike i planova da se ta tvorevina, nazvana Kraljevina Jugoslavije, razbije a srpska nacija osudi. U duhu partijskog shvatanja pre rata, isticanjem novih nacionalnih entiteta Makedonaca, Crnogoraca, a kasnije muslimana na zasedanju AVNOJ-a, bilo je suprotno

1 Branko Petranović, "Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945", Beograd 1992, str. 737.

2 Isto, str.743.

političkom programu četničkog pokreta kao i građanskom i tradicionalnom srpstvu, što je bio dokaz cepanja srpstva i njegove negacije kao celine čemu se protivio Draža Mihailović, Dragiša Vasić, Stevan Moljević i sve njihove pristalice.

Odluke AVNOJ-a o unutrašnjem uređenju Jugoslavije imale su za cilj da se suzbije srpski hegemonizam, što je kasnije vodilo u federalizaciju Srbije, sve su odluke donete bez prisustva delegata iz Srbije, jer Srbija do tada i nije imala formirano Zemaljsko antifašističko veće, što nije zanemarljivo ali je pitanje da li bi prisustvo srpske delegacije na zasedanju bitnije išta uticalo na izmenu odluka obzirom da je i ranije srpsko rukovodstvo bilo opterećeno hipotekom hegemonizma.

Nova koncepcija uređenja Jugoslavije pod komunistima označila je pobjedu nad pojedinim nacionalističkim planovima naročito Hrvata pa i Srba, jer su i jedni i drugi bili nezadovoljni. Takvo uređenje pristalice D. Mihailovića su kritikovali i označili odluke kao katastrofalne po srpski narod, njen težak poraz, a istovremeno prevlast hrvatske nacije. Hrvati su s druge strane avnojevsku Jugoslaviju doživljavali kao srpsku tvorevinu. Institucionalizovanjem ranijih srpskih krajeva prema odlukama AVNOJ-a stvarane su ravnopravne republike: (Makedonija, Crna Gora, B i H i srpski delovi u Hrvatskoj), srpski etnos je nastavio život van matice, čime se srpski komunisti nisu suprotstavljali jer su granice bile po tadašnjem shvatanju samo administrativne crte koje u početku nisu imale nikakav značaj, ali su se kasnije pokazale katastrofalnim za Srbe van Srbije, kada će biti prinudjeni da brane oružjem голу egzistenciju za opstanak, u novostvorenim sitnim nacionalističkim i nacionalnim, a ne građanskim državicama. S pravom se postavlja pitanje koliko su i nisu li bili u pravu četnički ideolozi S. Moljević, D. Vasić i druge vodje i pristalice četničkog pokreta kada su kritikama komunističkog programa o rešenju nacionalnog pitanja u svojim programima postavili ovaj problem različito od onog komunističkog u odlukama AVNOJ-a. Kojim će se tokovima odvijati dalje odnosi novih i novonastalih država razbijanjem Jugoslavije, umnogome će zavisiti od planova i geostrateških i političkih interesa velikih, što će pokazati vreme. Činjenica je da je posle "Narčetanija" Ilije Garašanina, srpska nacionalna politika bila veoma spora i troma u ostvarivanju i realizaciji nacionalnih ciljeva. U modernoj srpskoj državi posle kneza Miloša, osim kneza Mihaila Obrenovića i kralja Petra I Karadjordjevića, svi ostali srpski vladari su bili nesposobni i nedorasli vremenu, obavezama, dužnostima i zadacima koje su imali zahvaljujući svom položaju. U istu takozvanu srpsku političku elitu spada i poslednji namesnik knez Pavle, čija je nacionalna politika bila katastrofalna. Srpsko rukovodstvo ni u komunističkom pokretu nije bilo bolje niti sposobnije. Za razliku od slovenačkih i hrvatskih komunista čiji je cilj bio prvo nacionalna država, pa tek zajednička, srpski komunisti nisu bili svesni značaja tog cilja niti su smeli, a ni hteli postaviti to pitanje, jer kao internacionalisti ovo pitanje je bilo za njih sekundarno, za razliku i od komunista svih susednih zemalja (bugarskih,

albanskih, mađjarskih, grčkih i italijanskih). Zašto samo srpskim komunistima nije bilo stalo do sopstvene nacije i zašto su samo oni bili i ostali toliko anacionalni i internacionalisti, možda zato što su smatrali da je stvaranjem zajedničke države srpsko nacionalno pitanje bilo rešeno. Zašto srpski komunisti sa stvaranjem Banovine Hrvatske 1939. godine ne postavljaju pitanje jedinstvenog političkog i teritorijalnog srpskog prostora? Sigurno da je to bila i ostala velika greška srpskih komunista, kao i druga greška čija je cena plaćena "ćutanjem o genocidu" nad srpskim narodom. Srpski narod, koji je 1941. godine predstavljao najmasovniju i udarnu snagu narodnooslobodilačkog pokreta, izgubio je stečenu moralno-političku prevagu raznim proporcijama, merilima izjednačavanja u Partiji, organima vlasti, organizacijama antifašističkog karaktera. Federacija, na principu ravnoteže uspostavljene mimo demokratske procedure, omogućavala je u uslovima jednopartijskog monopola tajne, prećutne, faktualne saveze protiv eventualnih srpskih pokušaja i namera. Bez srpske konsultacije radilo se na raznim policentričkim koncepcijama (balkanske federacije, ujedinjenja Kosmeta i Albanije), koje su potkopavale ideju Jugoslavije, ostajući istovremeno kao svedočanstvo manjinskog srpskog političkog uticaja u hijerarhiji vlasti i Partije.³ Na ovome se nije stalo, dezintegracija zemlje je nastavljena, stalnim podsticajem protivnika jake centralne vlasti pod vidom demokratizacije, decentralizacije i deetaticizacije, čiji su tvorci bili iz Slovenije i Hrvatske (E. Kardelj i V. Bakarić), što je rezultiralo razaranjem svih ključnih saveznih organa formiranjem konfederacije Ustavom iz 1974. godine, što je i bio uvod u razaranje SFRJ potstaknut snažnom hrvatskom emigracijom i hrvatskim prijateljima iz Drugog svetskog rata, u prvom redu Nemačkom i Vatikanom. Posle svega postavlja se pitanje nisu li ravnogorski nacionalisti, kako su nazivani u političkoj propagandi i demonizovani poslednjih 50 godina, bili više u pravu nego srpski komunisti, a samim tim i veći patrioti u zaštiti srpskih interesa. Na srpske komuniste, zbog zabluda u kojima su bili, s pravom se može svaliti odgovornost za sadašnje stanje i položaj srpskog naroda.

I definitivno se postavlja pitanje da li je u rešavanju nacionalnog pitanja komunistička koncepcija bila pogrešna i nisu li prava pojedinaca primarnija nad pravom nacije, da li postavljanjem nacionalnog pitanja po lenjinističkoj teoriji ne vodi atomizaciji nacija i dezintegraciji mnogih višenacionalnih ili multietničkih država, kakvih ima mnogo u svetu.

I da zaključimo, bez pretenzija da branimo nacionalni program Ravnogorskog pokreta o jedinstvenoj srpskoj teritoriji sa srpskom nacijom koja na njoj živi ili da ga unapred osudjujemo kao nacionalistički, suvišno je. On će sam sebe braniti vremenom i realnošću koja je oko nas i ispred nas. Ostaje nam da kažemo samo onu staru narodnu mudrost "da je vreme najbolji sudija".

3 Isto, str. 754.